

Oryantalizmin Kısa Tarihi,
Yücel BULUT,
Küre Yayınları,
İstanbul 2004, XI+199 sayfa

Bu çalışmasından önce, *‘Türk Dostları’: Pierre Loti ve Claude Farrere* başlığını taşıyan yüksek lisans, *1945 Sonrasında Oryantalizme Yöneltilmiş Eleştirilerin Değerlendirilmesi* adıyla da doktora (İstanbul 2000) tezlerini tamamlayan ve halen İÜ Sosyoloji bölümünde görev yapan Dr. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* adlı bu çalışmasında oryantalizmin tarihini ayrıntılara dalmadan ana hatlarıyla anlatmaktadır.

Yazar oryantalizmin ne olduğu ve kime oryantalist denildiği sorularını irdeleyerek konuya girmiş, oryantalizme yüklenen farklı anlamları sıraladıktan sonra bu tanımları ‘olumlu’ bir anlam taşıyanlar ve ‘negatif’ nitelik arzedenler şeklinde iki kategoride toplamıştır. Birinci kategoride oryantalizmin akademik bir merak sâikiyle oluşturulduğunu savunan ve doğal olarak da oryantalizme olumlu anlam yükleyenlerin tanımları yer almaktadır. Yazara göre bu yaklaşımı savunanlar, oryantalistlerin ürettikleri bilgileri dikkate alma, buna karşı, batıların yürüttükleri sömürgecilik faaliyetlerini ve oryantalizmin bununla ilgisini dikkate almama eğilimindedirler. Yaptıkları tanımlar da bu anlayışı yansıtır niteliktedir (s. 4). İkinci kategoriyi oryantalizme ‘negatif’ nitelikler atfeden tanımlar oluşturmaktadır. Bu tanım sahipleri birinci kategoridekilerden farklı olarak oryantalizmi, toplumlar ve kültürler arası ilişkilerde ona yüklenen işlev ve yarattığı neticeleri de göz önünde bulundurarak tanımlamaktadırlar. Hatta bir kısmı oryantalizmle İslâm dünyasını Hıristiyanlaştırmak isteyen ve bu yönde faaliyet gösteren misyonerler arasında bir bağ kurmaktadır (s. 5).

Çalışmasını bölümler halinde tertip etmeyen araştırmacı, kronolojik bir sıra takip ederek her çağda Batı’nın doğuyu nasıl gördüğünü okuyucuya aksettirmeye gayret etmiştir. Bu sebeple de herhangi bir tasnife tabi tutmadan başlıkları alt alta sıralayıp eserin çatısını oluşturmuştur.

Sırasıyla oryantalizmin ne olduğu, kime oryantalist denildiği, ilk çağlarda doğu-Batı ayırımının neye göre yapıldığı, Ortaçağ Avrupa’sında İslâm dünyasının nasıl bir imaja sahip olduğu, Aydınlanma dönemi felsefesinde Doğu’nun nasıl algılandığı, Doğu araştırmalarının XIX. yüzyılda hangi istikamette seyrettiği ve bunların karakteristik özelliklerinin neler olduğu, XX. yüzyılda oryantalist araştırmaların hangi safhaya ulaştığı gibi konular işlenmiş ve son olarak da Edward W. Said özelinde oryantalizme yöneltilen eleştiriler okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Yazar oryantalizmin tanımını yaptıktan sonra ilk çağlarda doğu-Batı ayırımının nasıl yapıldığını, doğu ve Batı ifadeleriyle neyin kastedildiğini, bunlar arasındaki farkları “İlkçağlarda Doğu-Batı Ayırımı” başlığı altında incelemektedir. Araştırmacıya göre Batı’nın varlığı Doğu’ya bağlıdır. Bunu “Batı Doğu’yu ‘ötekileştirmek’ suretiyle, başka bir deyişle, kendisinin tamamen zıddı olan bir ‘Doğu’ icat ederek, Doğu’yu ‘Doğululaştırarak’ kendisini tanımlar” şeklinde ifade etmiştir (s. 13). Bu ötekileştirme işlemiyle Batı kendisinde bulunan güzel unsurların Doğu’da olmadığını, Doğu’da bulunan kötü ve çirkin şeylerin de Batı’da olmadığını iddia eder. Oryantalistler doğuyu, Batı’nın sahip olduğu varsayılan bilim, demokrasi, rasyonalite, ilerleme fikri, sivil toplum vb. özelliklerle kıyaslayarak tanımlarlar. Modernleşme, az gelişmişlik, bağımlılık gibi pek çok kuram oryantalizme hâkim olan temel zihniyette varlığını sürdürür. Hatta bunlar Batı dışı toplumlara sorunlarının tek geçerli çözümü olarak sunulur. Yazara göre oryantalizmi araştırmayı önemli kılan bir husus da, Batı-merkezci bu yaklaşımların sürekliliğini tespit etme imkânı vermesidir.

Yazar oryantalizmin inceleme nesnesinin Doğu olduğunu, ancak bu incelemenin de bizzat Batı ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Doğu toplumlarını açıklamak iddiasıyla ortaya atılan teoriler aslında Batı kimliğini ve üstünlüğünü daha belirgin bir şekilde vurgulamaya dönüktür. Araştırmacı Batı’nın oryantalist söyleminde doğuya bakışında kendisini ele verdiğine işaret eder (s. 14). Bu yönüyle oryantalizmin tarihi, Batı’nın bizzat kendisinin, fikirlerinin, eylemlerinin, ilgilerinin ve tarzlarının tarihidir. Bu çalışmayla araştırmacı okuyucuya Batılı bilincin de tarihini sunmaktadır.

Oryantalizm adıyla sunulan disiplinin kurumlaşmasını XIX. yüzyıl olarak ifade eden yazar, Batı’nın Doğu’ya olan ilgisinin ve Doğu hakkındaki muhayyilesinin oluşumunun Doğu ve Batı kadar eski olduğuna dikkat çekmektedir.

Bunun ardından Ortaçağ Avrupa’sının gözünde İslâm’ın yeri, “Orta Çağ’dan Aydınlanmaya Avrupa’da İslâm İmajı” başlığı altında anlatılmaya çalışılmaktadır.

Yazar müslüman ordularının X. yüzyıla kadar süren iyi örgütlenmiş fetih hareketlerini, batıların ilk zamanlar önemsemeyip barbar akınlarına benzettiklerine, ancak kısa sürede durumun ciddiyetini kavrayabildiklerine işaret

etmektedir. Arap fetih hareketlerinin batılılara yaşattığı tarihî tecrübe, araştırmacıya göre, Ortaçağ batılı muhayyilesinin İslâm'ı 'düşman' olarak algılamasının temel faktörü olmuştur.

Avrupa devletlerinin İslâm güçlerine karşı koyabilmeleri için güçlerini birleştirmeleri gerekmektedir. Avrupa'nın problemlerinin çözümü için geliştirilen birlikte hareket etme siyasetinin ideolojik çatısını Hıristiyanlık oluşturmuştu. Yazar bu bağlamda Avrupa ile Hıristiyanlığın zamanla özdeşleştiğine işaret etmektedir. Haçlı Seferleri işte bu siyasetin ve girişimlerin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Araştırmacı, Haçlı Seferleri'yle Avrupalılar'ın İslâm dünyasını tanıma fırsatı bulduklarını, bunun sonucunda da İslâm dünyasının bilimde, tıpta, edebiyatta ve felsefede gösterdiği gelişmişlik düzeyine hayranlık duymaya başladıklarını belirtmekte, ayrıca İslâm dünyasının bilim, felsefe ve teknoloji alanında ortaya koyduğu gelişmelerin ve sahip olduğu ekonomik zenginliklerin Avrupa medeniyetinin modern çağlardaki ilerleyişi üzerinde önemli etkiler yapmış olduğu genel kabulüne de işaret etmektedir (s. 36).

"Aydınlanma Çağının Doğusu" başlığı altında Aydınlanma Çağı'nda Batı'nın Doğu hakkındaki görüşleri ve iki çağ arasındaki farklılıklar ortaya konulmaktadır.

Yazara göre Fransa'da yaşanan Aydınlanma hareketi Doğu'nun dinî olmayan bir tarzda araştırılmasının yolunu açmıştır. Asya'ya duyulan genel ilgi akademik araştırmaları teşvik etmiştir.

Bulut XVII ve XVIII. yüzyılda Doğu hakkında yapılan çalışmalarla bir önceki yüzyılda gerçekleşen çalışmaları mukayese etmiş ve Aydınlanma Çağı'nda daha zengin ve verimli bir üretimin olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre bir önceki yüzyıl Batı, Doğu ile ilgili fazla bir şey ortaya koyamamıştır, çünkü XVI. yüzyılda Avrupa coğrafi keşifler ve kendi kimliğinin yüceltilmesi ile meşguldür. Bu çalışmalar Batı'nın 'dinen sapkın; fakat bilgin Doğu'nun' büyümesine kapılmasını önlemekte başarılı olmuştur. Aydınlanma Çağı'nda ise Batı Doğu ile entelektüel açıdan ilgilenmiştir. Hıristiyanlık ideolojisinden bağımsız yeni bir dünya görüşü doğmuştur. Bu da görece bir açık görüşlülüğü getirmiştir. Böylece bir yandan dinî önyargılar ortadan kalkarken, diğer taraftan çağın şartlarına uygun yeni önyargılar oluşmuştur.

Yazar XIX. yüzyılda Doğu'nun Batı tarafından nasıl algılandığını birkaç alt başlıkta incelemiştir. "XIX. Yüzyılda Doğu Araştırmaları" genel başlığının altında "Fransız İhtilâli ve Napolyon", "Romantizmin Doğusu", "Hegel: Tarihin Doğulu Bilinçsizlikten Germin Bilinçliliğine İlerleyişi", "Bir Akademik Disiplin Olarak Oryantalizmin Kurumlaşması" gibi alt başlıklarla konuyu okuyucu için daha açık bir hâle getirme gayetine girmiştir.

XIX. yüzyıl Batı dünyası için bir dönüm noktası olarak gören yazar, bu yüzyılın etkilerini XX. yüzyılda da devam ettirecek biçimde Batı-dışı ülkeler için de bir dönüm noktası olduğunu söylemektedir (s. 85). Araştırmacıya göre Batı bu yüzyılda dünya üzerindeki hâkimiyetini kurmuş ve kesinleştirmiş, buna paralel olarak oryantalist geleneğin oluşumu açısından da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Her şeyden önce oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumlaşması, yöntemlerini geliştirmesi -daha önce de ifade edildiği gibi- bu dönemde gerçekleşmiştir. Önceki yüzyıllarda Avrupa'da İslâm ve Doğu hakkındaki yaygın imaj, bu dönemde yeni üretilen söylemler, yöntemler ve bilimler ışığında akademik bir çerçevede ifade edilmeye başlanmıştır.

Yazarın ifadesine göre bu dönemin oryantalist çalışmalarında görülen bir husus da Batı'nın üstünlüğünü vurgulayıcı Doğu imajının bizzat Doğu tarafından da kabul edilmiş olmasıdır. Batı bu özgüvenle kendini diğer dünya ülkelere dünya tarihinin doğal gelişiminin nihâi halkası ve tarihin amacı olarak tanıtmıştır. Artık yazılan ve sunulan Avrupa tarihi, dünya tarihi anlamına gelecektir. Çeşitli biçimler altında "öteki"ni küçümseme, Avrupa endüstriyel sömürgeciliğinin yüzyılı olan XIX. asrın alâmet-i fârikası olacaktır.

XIX. yüzyıl sonuç olarak Batı'nın Doğu karşısında üstünlüğünü gördüğü ve Batı-dışı ülkelere kabul ettirdiği bir yüzyıl olmuştur. Bunun akabinde Doğu'yu içinde bulunduğu teşviş ve çürümüşlükten kurtarma gücünün de kendisinde olduğunu iddia etmiştir.

Eserde XX. yüzyıldaki oryantalist çalışmalar ve oryantalizmin durumu, "Yüzyılın Dönüm Noktasında Oryantalist Çalışmalar" başlığı altında incelenmiştir. Birkaç alt başlıkla anlatım zenginleştirilmiş ve konu daha anlaşılır hâle getirilmiştir. Alt başlıklar şunlardır:

"Ignaz Goldziher: Yaşayan Bir Cemaat Olarak İslâmiyet", "C. Snouck Hurgronje: Yaşayan ve Değişen Bir Gerçeklik Olarak İslâm", "Batı'nın Özgüveni Sarsılıyor", "Oswald Spengler ve *Batı'nın Çöküşü*", "Arnold Toynbee".

Yazarın ifadelerinden anlaşıldığına göre XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir Doğu tahayyülü söz konusudur. Batı bundan çok hoşnut olmasa da kabul etmek zorundadır. O güne kadar Doğu'ya, evirip çevirdiği bir malzeme, bir nesne olarak bakan Batı, XX. yüzyılla birlikte artık ona ilk defa düşünen, incinmiş bir özne olarak bakmaktadır. Yazar bunu sömürgeciliğin tesiriyle Batı'nın "öteki" hakkındaki yeni bir bilinçlenmesi olarak değerlendirir. Ona göre bu dönemde müslüman toplumlara eski oryantalist kalıplarla yaklaşılarak bir şey anlaşılamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu kültürleri tarih dışı, durağan, gelişmekten uzak kabul etmenin bir yararı olmadığı anlaşılmıştır. Goldziher ve Hurgronje'da görüleceği gibi, müslüman topluluklar bundan sonra "yaşayan, canlı bir organizma" olarak incelenmiştir. Ancak yazar oryantalizmin müslüman toplumlara önceki dönemlere göre daha ılımlı olan yaklaşımını

mutlak bir olumluluk olarak değerlendirmemektedir. Bunu Batı'nın Doğu üzerinde egemenlik kurmak amacıyla, değişen ve gelişen şartlara uygun olarak uyguladığı bir politikası olarak değerlendirir (s. 124-125).

Yazar 1945 sonrasında oryantalizmden söz edilip edilemeyeceğini "İkinci Savaş Sonrasında Oryantalizm" başlığıyla incelemektedir. Bu konu da "Uygarlıklararası Diyalog: Massignon ve Berque", Anglo-Sakson Dünyada Oryantalist Çalışmaların Yeni Dönemdeki Gelişimi", "SSCB'de Oryantalist Çalışmalar" gibi alt başlıklarla işlenmiştir.

XIX. yüzyıl Avrupa'nın tüm dünyaya hükmettiği bir dönemdir. XX. yüzyıl da ise Avrupa bu üstünlüğünü yitirmiş, üstünlük Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne kaymıştır.

Araştırmacı iki savaş sırasında ve sonrasında dünya genelinde gelişen siyasî olayların, Batı'nın genelde Batı-dışı toplumlara, özelde ise doğulu toplumlara bakışına yansımaları kaydetmektedir. Yeni dönemde doğulu toplumlara önceki dönemlere kıyasla daha olumlu bir tarzda yaklaşıldığı gözlenmektedir.

Yazar 1945 sonrasında oryantalist çalışmaların, çağın bilimsel ve teknolojik araçlarıyla zenginleştirilerek sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Oryantalist çalışmalar modern beşeri bilimlerden her alanda faydalanmıştır.

Bulut'un ifadesine göre bu dönemin oryantalist çalışmalarında dikkate değer bir diğer yenilik de yerli uzmanlarla işbirliğine gidilmiş olmasıdır. Bu döneme kadar batılı araştırmacı nezdinde yerli araştırmacı sadece bilginin taşıyıcısı konumundadır. Batılı araştırmacılar yerli akademisyenlerin getirdiği bilgileri yeniden gözden geçirip yorumlama ihtiyacı duymuşlardır. Yazara göre bu durum Batı'nın bilgiyi yorumlama ve ona hükmetme hakkını yalnızca kendisinde görmesinden kaynaklanmaktadır (s. 144).

İkinci savaş sonrasında ortaya çıkan siyasî koşullara paralel olarak oryantalizm alanında görülen bu değişimlerin, aynı zamanda oryantalizme yönelik eleştirileri de teşvik ettiği belirtilmektedir. Savaş sonrasında Batı dünyasındaki oryantalist çalışmaların aldığı yeni şekli göstermek için yazar, oryantalist geleneği eleştirel bir gözle değerlendirmeleri açısından gerçekten ilgi çekici olan iki Fransız oryantalistin yani Massignon ve Berque'in görüşlerine yer vermektedir.

Yazarın ifadesine göre ABD'de oryantalist çalışmaların kurumlaşmasında Avrupalı oryantalistlerden yararlanılmıştır. Avrupalı oryantalist, oryantalist geleneğin ABD'ye taşınmasında köprü vazifesi görmüştür.

Sovyetler Birliği'ndeki oryantalist çalışmalar ise onun dış politikadaki tercihlerine bağlıdır. Kapitalist Batı'da oryantalizm ile siyasetin gizliliğine karşılık Sosyalist Batı'da bu ilişki yazara göre oldukça açık ve net yansıtılır. Sovyetler

Birliği'nde oryantalizmin bilimsel değeri emperyalist güçlere karşı bağımsızlık savaşı veren ülkelere destek olmasına bağlıdır.

Yazar son olarak "Oryantalizm Eleştirileri" başlığı altında oryantalizme ne gibi eleştiriler yöneltildiği ve bunların nasıl değerlendirilmesi gerektiğini irdelemektedir. Bunu da Edward Said'i ve paradigma kurucu bir eser olarak değerlendirilen *Oryantalizm*'i baz alarak yapmaktadır. Bu bölümde yazar Edward Said'in oryantalizm hakkındaki görüşlerini, aynı isimdeki eserinin değerlendirmesini yaparak serdetmektedir. Bununla birlikte Said'e yöneltilen eleştirilere de yer vermiştir.

Sonuç olarak araştırmacının konuyla ilgili 250 civarında kaynağa başvurarak akademik yönünü ortaya koyan bir üslupla oryantalizmin kısa tarihçesini sunduğu söylenebilir. Çalışmasının muhtasar bir özeti mahiyetindeki Ön-söz'den sonra, bölümlendirmeye gitmeksizin, fakat kronolojik seyri takip ederek eserinin çatisını oluşturmuştur. Konuyla ilgili gerekli ve yeterli bilgi verilmesine ve metin içinde yer yer yorumlar yapılmış olmasına rağmen, çalışmanın sonunda bu bilgilerin değerlendirmeye tabi tutulduğu sonuç kısmının bulunmaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte çalışma oryantalizmin farklı yönlerinin tekrar tekrar araştırılması yönünde atılmış başarılı bir adımdır.

Neslihan KILAVUZ

ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nilüfer/BURSA